

УДК 81.255.4

ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СПЕЦИФІКИ СТІЙКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯНЬ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДАННЯ

Найда А.М., к. філол. н.,
доцент кафедри перекладу
Дніпровський державний технічний університет

Гольтер І.М., к. філол. н., доцент,
доцент кафедри перекладу
Дніпровський державний технічний університет

У статті проаналізовано проблематику перекладів стійких народних порівнянь. Наводяться результати аналізу структури стійких народних порівнянь із подальшим перекладознавчим аналізом перекладів, що дозволить дослідити їхню роль у процесі збереження національної традиції, з'ясувати семантичні й структурні засади формування стійких народних порівнянь в українській та російській мовах.

Ключові слова: стійкі народні порівняння, переклад, семантичні й структурні засади.

В статье предлагается анализ переводов устойчивых народных сравнений, который позволит исследовать способы их выражения, роль в процессе формирования нации, семантические и структурные принципы образования устойчивых народных сравнений.

Ключевые слова: устойчивые народные сравнения, перевод, семантические и структурные принципы образования.

Naida A.M., Holter I.M. NATIONAL AND CULTURAL SPECIFICITY OF THE FIXED NATIONAL COMPARISONS IN TRANSLATION

The article deals with the structural characteristics of the fixed national comparisons in translation from the Russian language into Ukrainian. This problem is revealed through the perspective of adequate maintenance of culturally marked elements in translation.

Key words: national components from Russian language to Ukrainian cultural specifics, national comparisons, literary heritage, translation style.

Постановка проблеми. Збереження національно-культурної специфіки стійких народних порівнянь є сьогодні актуальним, бо ми вбачаємо в цьому вираження духу народу – народної психології. Національна специфіка виявляється на різних мовних рівнях, але тільки стійкі народні порівняння називають «душею мови». Тисячолітні традиції зафіксовані в стійких народних порівняннях. Вони відображають пізнавальний, виховний, культурний досвід народу. Наприклад, *щирість – це лице душі; такий подібний, як викапаний; раді люди літу, а бджоли цвіту; найліпша спілка, то чоловік і жінка; не на тес козаченьку, дочку годувала, щоб із пройди-світом гуляти пускала; дівчат любимо за те, чим вони є, а хлопців за те, чим обіцяють бути; добра жінка і здоровля – то найбільший скарб; на молодості, як на білім папері: що хочеш, те й напишеш.*

Під стійким народним порівнянням розуміємо загальноновживані, відтворювані, емоційні, стабільні в семантичному, формально-структурному й функціональному планах мовні конструкції типу *сильний як лев; гарна*

як писанка; хоробрий як заєць; дужий як тур; хитра як лисиця.

У роботі як синонімічні використовуємо терміни: *фразеологічна одиниця; стійке народне порівняння; компаративний фразеологізм; образне стійке народне порівняння.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно під образністю фразеологічних одиниць розуміють їхню здатність створювати наочно-почуттєві уявлення про предмети та явища дійсності. Специфіка образного порівняння полягає в тому, що в ньому порівнюється не предмет із предметом, не поняття з поняттям, а конкретний індивідуальний предмет із поняттям. В основі образності лежить протиріччя між конкретним і переносним значенням лексеми. Процес функціонування образного порівняння базується на відмінних властивостях предметів чи явищ і одночасному виділенні чогось однакового, спільного в них. У цьому ракурсі заслуговує на увагу думка О. Потебні, який у праці «Из записок по русской грамматике» пише: «<...> У розвитку думки й мови образне вираження древніше за безобразне й завжди перед-

бачається ним» [6, с. 60]. Завдяки працям О. Потебні в вітчизняній фразеології сформувався погляд на фразеологію як на традиційно образний шар мови. У процесі лінгвістичного аналізу доцільно зважати також на думки інших видатних дослідників. Порівняння досліджувалися в граматичному, структурно-семантичному та стилістичному аспектах (Л. Авксентьев, М. Алефіренко, А. Марахова, В. Мокієнко, І. Кузнецова, С. Муниця, В. Огольцев, А. Івченко). Стійкі порівняння як засіб образності мови набувають все більшого поширення та стають предметом вивчення для багатьох лінгвістів. Нині існують наукові праці В. Чабаненка, А. Івченка, Л. Даниленка, О. Гапченко, О. Глазунової, Т. Зєвахіної, Є. Корольової та інших сучасних лінгвістів, які розглядають стійкі народні порівняння в різних аспектах. У другій половині ХХ ст. співвідношення етнокультури й фразеології вивчали М. Коломієць, Ф. Медведєв, Р. Зорівчак, Л. Скрипник, Н. Бабич, В. Ужченко, В. Білоноженко та ін. У сучасному мовознавстві значна увага приділяється вивченню українських стійких народних порівнянь у зіставленні зі стійкими порівняннями інших мов. Однак багато актуальних питань залишаються поза увагою, вони потребують глибокого й детального розгляду та системного опису.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити та описати російські й українські стійкі народні порівняння на позначення зовнішності людини та фразеологізми із зоонімічними компонентами, проаналізувати семантичні типи об'єктів порівнянь із зоонімічними компонентами в українській та російській мовах, виявити особливості їх перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна специфіка виявляється під час зіставлення різних мов. Вона зумовлена двома чинниками – об'єктивним та суб'єктивним. Об'єктивний полягає в природній і культурній реальності, що властива одному народу і якої нема в житті іншого. Суб'єктивний чинник полягає в довільному виборі, коли слова, що відображають одну й ту ж реальність, по-різному подані у фразеології різних мов. Культурну специфіку фразеологічних одиниць визначають її співвідношенням з елементами матеріальної чи духовної культури суспільства, його історії, вірувань, звичаїв тощо. Національні властивості семантики фразеологічних одиниць російської мови можуть виявитися тільки в зіставленні стійких фразе-

ологічних одиниць з аналогами в українській мові. Саме тому сьогодні актуальними стають проблеми міжкультурного перекладу та врахування й адекватної передачі при перекладі національно-культурних особливостей мовної картини світу певного етносу. Пояснюється це тим, що ми живемо в конкретному світі й уявляємо його згідно з отриманою нами інформацією про обставини та середовище, в якому живемо. Так з'являється мовна картина світу – основа нашого світобачення та світосприйняття. Як підкреслює український лінгвіст І. Живіцька, мовна картина світу є результатом сприйняття та осмислення навколишнього світу, відображеного в мові. Кожна мова, як відомо, відображає спосіб сприйняття й концептуалізацію світу тим чи іншим етносом, що вирізняється своєю історією, культурою, своїми цінностями. Це, власне, і складає «національну модель світу», яка є цілісним образом активності людини [3, с. 20]. Саме тому мовна картина світу відтворює реальність по-своєму, вона безпосередньо залежить від менталітету етносу, його психології й показує це за допомогою певних мовних одиниць, характерних тільки для певного народу – носія мови. Це вербалізовані інтерпретації мовними соціумами навколишнього світу й самих себе в цьому світі [8, с. 67], виражене засобами певної мови світовідчуття та світорозуміння етносу, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу й себе в цьому світі [2, с. 6]. Проте, на думку багатьох мовознавців, картина світу не є лише фотографією навколишньої дійсності, а залежить від призми, через яку людина споглядає світ [5, с. 24].

Мова тісно пов'язана з культурою, адже зрозуміло, що кожна мовна група має власні культурні особливості. Саме тому так важливо ці особливості враховувати, оскільки переклад – це вид діяльності, який неминуче контактує принаймні з двома мовами й двома культурами [10, с. 45]. Для того, щоб передати всі особливості оригінального тексту, слід вирішити проблему трактування культурних аспектів, йому притаманних. Це безпосередньо залежить від того, наскільки відрізняються мова оригіналу й мова перекладу в лінгвістичному та культурному планах. Культурні труднощі перекладу можуть набувати різних форм, починаючи від лексичного значення й синтаксису до ідеологій і способу життя в цій культурі [9, с. 130].

Тобто для того, щоб переклад був вдалим, перекладачеві слід вирішити важливі питання: як врахувати культурний чинник у

процесі перекладу, які перекладацькі стратегії й тактики застосувати для передачі культурної складової тексту, на які культурні елементи звернути першочергову увагу. Перекладаючи текст, автор якого є представником іншого етносу (а отже, все, що його оточує, він бачить під іншим кутом зору), насамперед необхідно визначити особливості його світобачення, а також те, як саме ці особливості передані в тексті твору.

Звичайно, врахувати всі складові, які, наче мозаїка, утворюють картину світу, при перекладі неможливо. Але необхідно відтворити художню картину світу, яка втілюється, зокрема, у культурно та темпорально маркованих знаках [4, с.76].

У художньому творі автор змальовує колективне уявлення певного народу про світ, але показує цей світ через призму особистого сприйняття. Тому картина світу, зображена в оригіналі, повинна бути якомога точніше відтворена в перекладі. Іншими словами, слід урахувувати всі ключові концепти твору й зрозуміло зобразити для читача етнокультурну специфіку незнайомого соціуму. Очевидно, тут дуже важко знайти певну рівновагу. Причина полягає в існуванні так званої «асиметрії картин світу» відправника та одержувача тексту [1, с. 440].

Найбільш складною перекладацькою проблемою при врахуванні мовної картини світу й культурних особливостей етносу є переклад сталих фразеологічних одиниць, до яких належать стійкі народні порівняння. Пояснити це можна тим, що між характером фразеології певного народу й культурно-історичними особливостями його розвитку встановлюються відношення одностороннього взаємозв'язку та взаємообумовленості [7, с. 22]. Порівняння як один із найважливіших видів інтелектуальної діяльності людини давно привертає увагу вчених. Для вивчення семантики та реального значення стійких народних порівнянь важливим є розуміння того, що предмети і явища порівнюються та зіставляються через їхні ознаки, які стають об'єктом порівняння. Аналіз семантичних типів об'єктів порівнянь свідчить про надзвичайну різноманітність асоціацій і паралелей, які виникають у суспільстві при описі характеру, ситуації та зовнішності людини. Формування уявлень про характерні риси будь-якої істоти відбувається під впливом реалій навколишнього світу, притаманних певній території чи культурі. Порівняння належить до числа універсальних засобів розвитку мови, що беруть

участь практично в будь-якій сфері пізнання. Воно пов'язане з таким фундаментальним поняттям людської діяльності, як категоризація, що припускає здатність людини класифікувати явища, спостереження й бачити схожість однієї сутності на противагу відмінності іншої. Національно-культурна семантика особливо помітна насамперед у словах, фразеологізмах і афоризмах, у яких сам зміст культури відбивається більш чи менш безпосередньо. Серед складних і багатогранних відносин людини з навколишнім світом особливе значення для розвитку людського суспільства має взаємовідношення «людина – природа», зокрема, «людина – тваринний світ», оскільки освоєння світу є не чим іншим, як пізнанням його закономірностей.

Різні почуття й переживання людини, що виникають у процесі пізнання природи, знайшли відображення в мові шляхом утворення людської «другої природи», зокрема, в усталених словесних комплексах, що є мовними пам'ятками культурної історії народу. У системі «другої природи», створеній людиною, відбивається етнокультура, в якій природні реалії стають предметом нового формотворення. Фразеологія природи будь-якої мови містить складну емоційну гаму, що відображає як практичний, так і естетичний екологічний досвід людини. Така фразеологія створюється за антропометричним принципом, за яким людина – мірило всіх речей, унаслідок чого значна кількість природних реалій стає еталоном, символом як у межах фразеологічної системи, так і поза нею.

У багатьох мовах складовим елементом мовного уявлення про природу є різноманітні мовні знаки, серед яких особливе значення мають фразеологічні одиниці (далі – ФО) із зоонімами, які становлять досить велику групу у фразеології. Природні реалії, найменування яких виступають компонентами ФО, є носіями символіки. Так, в українській і російській мовах *бик (віл)* служить для позначення здорової сильної людини (чоловіка): укр. *здоровий як бик*; в українській мові *заєць* є уособленням боягузтва, полохливості: *полохливий як заєць, заяча душа, заяче серце, боязкий як стріляний заєць* (про боягузливу людину). Таке ж значення має цей зоонім і в російській мові: *труслив как заяц, заячья душа*.

Назви тварин зустрічаються вже з найдавніших часів у міфології, Біблії, фольклорі. Тваринам надавалося символічне значення, вони зображувалися як священні створіння,

мудрі й пророчі істоти. Людина протягом віків співіснувала з тваринами, приручала їх, вивчала їхню поведінку.

У багатьох мовах зоофразеологія містить значний корпус одиниць, в основу яких покладені відомі назви тварин, що мають як подібну, так і різну символіку й служать засобом образної характеристики людини.

Символи – це уявлення, що викликають певні асоціації в конкретному мовноетнокультурному середовищі. Значний вплив на опрацювання теорії символу справили погляди О. Потебні й М. Костомарова. Походження, розвиток і вираження символіки О. Потебня часто пов'язував зі словом, узагалі з мовою, фольклором, етнокультурою. На його думку, слово із самого початку свого виникнення є символом лише однієї певної ознаки, яка входить до позначуваного поняття, виражає ту з ознак, яка уявляється народному світогляду найважливішою. З часом слово втрачає прямий зв'язок із внутрішньою формою, а необхідність відновлювати забуте власне значення була однією з причин створення символів. За О. Потебнею, мова в усьому без винятку символічна [7, с. 65].

Становлення й розвиток символів по-своєму пояснював М. Костомаров, який пов'язував їх із міфотворчістю. Міфи й символи обумовлюють і взаємно створюють один одного. Сучасна символіка не є такою самою, якою вона була за язичництва: дещо втрачено, переплелось, щось інше з часом змінилось. Деякі погляди, зберігаючи постійно один головний зміст, служать ніби ієрогліфами для вираження людських відчуттів.

Символіка вписана в семантику етнокультурного контексту. Це стосується й назв тварин, що виступають у символічно-образній функції. Спільність у сприйнятті образів-символів української та російської мов: *ворона* (про неуважну людину), *їжак* (про гостру на язик, жовчну людину), *видра* (про худу жінку). Також спільні значення в обох мовах мають символи: *лисиця* – символ хитрості, *вовк* – пожадливісті, *мавпа* – наслідувальності, легковажності, *свиня* – бруду, неохайності. В українській та російській мовах *осел* виступає переважно образом – еталоном упертої, затятої тварини й уживається звичайно на означення впертої людини: *впертий як осел*. Амбівалентною є символіка лексеми *собака* як в українській, так і в російській мовах. Це вірний, надійний друг, проте з іншого боку, *собака* – символ нерозумного брехуна, злодійкуватого ненажери, провіс-

ника нещастя. Пор.: 1) *вірний як собака і 2) бреше як собака, собачі очі*.

В українській культурі побутує явлення про собаку як нечисту тварину – *любить як собака цибулю*, – оскільки в багатьох міфологічних уявленнях цибуля й часник вважаються захистом від нечистої сили.

Деякі із зоосимволів – *зозуля, голуб, горобець, сорока, лисиця та ін.* – є усталеними етнокультурними елементами усного мовлення, художньої літератури, фольклору українського народу. У російській мові такими є *ведмідь, вовк, ворона, лисиця, заєць*.

У повсякденному усному мовленні ми вживаємо слова-символи дуже рідко. Хоча символізм мови завжди наявний у мовному найменуванні, він перебуває в прихованому стані, активізуючись у звичайній розмовній мові в переносно-метафоричних образах, якими і є ФО. Символіка сприяє вживанню зоонімів насамперед у компаративних одиницях. За нашими спостереженнями, майже кожен із фаунонімів, що є складниками ФО й часто вживається в мовленні, має в своєму складі порівняльний компонент-символ: *голодний як собака, здоровий як віл, німий як риба, впертий як осел, чепурний як свиня в дощ, худий як тріска*.

Серед досить численної за обсягом групи фразеологічних одиниць із зоонімічним компонентом в українській та російській мовах виділяємо кілька груп ФО, які характеризують людину, а саме: позначають її розумові здібності, зовнішній вигляд, риси характеру, фізичні особливості тощо. Основними в обох мовах є фразеологізми з такими значеннями:

1) із семантикою «риса характеру людини»:
рос. *мухи не обидит* – укр. *мухи не зобидить*: «дуже спокійний, сумирний, лагідний»;
рос. *ни рыба ни мясо* – укр. *ні риба ні м'ясо*: «слабохарактерний, нерішучий, безвольний»;
рос. *мокрая курица* – укр. *мокра курка*: «безвольна, нерішуча, жалюгідна на вигляд людина»;

2) із семантикою «зовнішній вигляд»:
рос. *толстый как бороз* – укр. *товстий як кабан*: «дуже товстий»;
рос. *лупоглазый как лягушка* – укр. *вирячкуватий як жаба*: «людина з великими очима»;
рос. *кудрявый как баран* – укр. *кучерявий як баран*: «кучеряве волосся»;

3) із семантикою «розумова характеристика людини»:

рос. *тараканы в голове* – укр. *таргани в голові*: «дурний, розумово обмежений або ненормальний»;

рос. *куринные мозги* – укр. *курячий розум*: «розумово обмежений»;

рос. *баран в аптеке* – укр. *баран в аптеці*: «зовсім не розуміється на чому-небудь»;

4) із семантикою «фізична сила / слабкість, спритність / повільність, вайлуватість»:

рос. *слабый как котенок* – укр. *слабкий як кошеня*: «дуже слабкий»;

рос. *муха крылом убьет* – укр. *муха крилом уб'є*: «хтось, кого легко здолати; фізично слабкий, безсилий»;

рос. *неуклюжий как слон* – укр. *незграбний як слон* (ведмідь): «дуже незграбний»;

5) із семантикою «соціальний статус»:

рос. *собачий хвост* – укр. *хвіст собачий*: «той, хто нічого не важить у суспільстві»;

рос. *[бедный] как церковная мышь* – укр. *[бідний] як церковна миша*: «дуже бідний»;

рос. *птица высокого полета* – укр. *птаха високого польоту*: «людина, яка займає високе становище в суспільстві, має владу, вплив»;

б) зі значенням якісної характеристики особи, що передає:

а) загальну характеристику особи:

рос. *заблудшая овца* – укр. *заблукала вівця*;

рос. *покорный теленок* – укр. *покірне теля*;

рос. *белая ворона* – укр. *біла ворона*;

б) вікову характеристику:

рос. *старый воробей* – укр. *старий горобець*;

рос. *старый лис* – укр. *старий лис*;

в) фізичну силу / слабкість, спритність / вайлуватість:

рос. *сильный как медведь* – укр. *сильний як ведмідь* (бик, віл);

рос. *слабый как котенок* – укр. *слабкий як кошеня*;

рос. *легкий как мотылек* – укр. *легкий як метелик*;

рос. *неуклюжий как слон* – укр. *незграбний як слон*;

7) зі значенням якісної характеристики предмета:

рос. *на рыбьем пуху* – укр. *на риб'ячому пуху*;

рос. *осиное гнездо* – укр. *осине гніздо*;

рос. *на куриной ноге* – укр. *на курячій ніжці*;

8) зі значенням кількісної характеристики (міри) предметів чи квантитативних характеристик, пов'язаних з особою:

а) «дуже багато»:

рос. *куры не клюют* – укр. *[і] кури не клюють*;

рос. *как мух* – укр. *як бджіл у вулику*;

б) «дуже мало»:

рос. *как кот заплакал* – укр. *як кіт заплакав*;

рос. *как у воробья под коленкой* – укр. *як у горобця на коліні*.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, наведені приклади підтверджують, що народ якразово й повно описує красу чи потворність зовнішності чи характеру людини, що засвідчується кількістю порівнянь. Стійкі народні порівняння характеризують як позитивні, так і негативні ознаки характеру, але більше засвідчено негативних. Проте більша частина порівнянь із негативним значенням звучить із легкою іронією, позначена народним гумором, що свідчить про незлобивість українського та російського народів, їхню добродушність, толерантність. Росіяни та українці в порівняннях дуже влучно передають оцінні характеристики певних істот, які стають своєрідними оцінними еталонами близькоспорідненої спільноти. Серед еталонів можна виділити десять тематичних груп об'єктів порівнянь. Це назви тварин, птахів, рослин, людей, явищ природи, предметів, грошових одиниць, одиниць виміру, назв міст і природних об'єктів, абстрактних понять. Найбільш численними семантичними типами об'єктів є назви предметів, людей та тварин.

Аналіз семантичних типів об'єктів порівнянь свідчить про надзвичайну різноманітність асоціацій і паралелей, які виникають у суспільстві під час опису ситуації, характеру або зовнішності людини. Формування уявлень про характерні риси будь-якої істоти відбувається під впливом реалій навколишнього світу, притаманних певній території чи культурі.

Більшість порівнянь із зоонімічними компонентами відображають певну позицію: гарний / негарний, розумний / нерозумний, схожий / несхожий, добрий / злий та ін. При цьому російські та українські народи виявляють велику спостережливість, обираючи об'єкт для зіставлення в навколишньому рослинному й тваринному світі, особливо серед свійських та лісових тварин. Сама ж людина крізь призму порівнянь стає частиною великої й різноманітної образної картини світу, створеної народом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гарбовский Н. Теория перевода / Н. Гарбовский. – М. : Изд-во МГУ, 2004. – 543 с.
2. Голубовская И. Этнические особенности языковых картин мира / И. Голубовская. – К. : ВПЦ «Київський ун-т», 2002. – 293 с.

3. Живіцька І. Мовна картина світу як відображення реальності / І. Живіцька //Філологічні студії. Вип.4. – С. 20–25
4. Некряч Т. Вікторіанська доба в українському художньому перекладі. Монографія / Т. Некряч, Ю. Чала. – К. : Кондор, 2013. – 195 с.
5. Постовалова В. Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира / В. Постовалова. – М. : Наука, 1988. – 215 с.
6. Потебня А. Из записок по русской грамматике / А. Потебня. Том I-II. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.
7. Ройзензон Л. Фразеология и страноведение / Л. Ройзензон // Бюллетень по фразеологии № 1. – Новая серия. – Вып. 234. – Самарканд, 1972. – С. 19–27.
8. Ужченко В. Актуальні питання розвитку української мови : [посібник для магістрантів] / В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 146 с.
9. Nida E. Principles of Correspondence / E. Nida // The Translation Studies Reader. - London: Routledge, 1964. – 130 p.
10. 10. Toury G. The Nature and Role of Norms in Translation / G. Toury // Venuti L. The Translation Studies Reader. – London : Routledge, 1978, revised 1995. – 200 p.